

ՄՀԵՐ ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

**ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՍԱՆ
ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Հոդվածում դիտարկվում են իշխանությունների բաժանման սկզբունքի կատարելագործման հիմնական խնդիրները սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում: Գնահատված են առկա մարտահրավերները և իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման համակարգի բարելավմանն ուղղված առաջարկությունները՝ պետական ապարատի արդյունավետ գործունեության և մարդու իրավունքների պաշտպանության ապահովման նպատակով:

Հիմնաբաներ - իշխանությունների բաժանման սկզբունք, սահմանադրական բարեփոխումներ, օրենսդիր իշխանություն, գործադիր իշխանություն, դատական իշխանություն, իշխանությունների հավասարակշռում, պետական իշխանություն, իրավական համակարգ, բարեփոխում:

Ժամանակակից ազգային պետականաշինության գործնական խնդիրն ու բարդությունը կայանում են նրանում, թե ինչպես իրականացնել պետական կառավարման համակարգի ձևափոխման գործընթացը՝ հաշվի առնելով հայ հասարակության առջև ծառայած արդի մարտահրավերները, զարգացման համաշխարհային միտումները, պահանջները, առանձնահատկություններն ու ավանդույթները: Օտարերկրյա պետությունների փորձի կիրառմամբ կառուցված ցանկացած մոդելի կենսագործման համար անհրաժեշտ է ստեղծել համապատասխան պայմաններ և նախադրյալներ, քանի որ ոչ բոլոր հանգամանքներն են երաշխավորում քաղաքական ինստիտուտների և մեխանիզմների արդյունավետությունը, ինչպես նաև դրանց ժողովրդավարական բնույթը՝ մի երկրից մյուսը տեղափոխելիս:

Եթե վերլուծենք Արևմուտքի փորձի հիման վրա իշխանությունների բաժանման սկզբունքով իշխանության կազմակերպման համար ժամանակակից Հայաստանում առկա պայմաններն ու նախադրյալները, ապա կբախվենք բավականին բարդ և հակասական իրավիճակի: Մեր երկրում ընթացող սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում առանձնահատուկ կարևորություն է տրվում իշխանությունների զսպումների և հակակշիռների հստակ սահմանադրական սահմանմանը, ինչպես նաև դրանց գործառնությանը, զսպող և հակակշռող լիազորությունների դինամիկ հավասարակշռության ապահովմանը: Սահմանադրական հակակշիռը պետական իշխանության ինստիտուտի գործառնությանը բնույթին չվերաբերող լիազորություն է, որը պետք է դինամիկայի մեջ պահպանի իշխանությունների բաժանման սահմանադրական հավասարակշռությունը:

նադրական հավասարակշռությունը:

Ինչպես նշված է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում. «Համաչափության և գործառնության հավասարակշռության սկզբունքների հիման վրա, համակարգային մոտեցմամբ և միջազգային փորձի հաշվառմամբ պետք է հաղթահարվեն իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իրացման հետ կապված թերություններն ու բացթողումները՝ ապահովելով «գործառնություն - ինստիտուտ - լիազորություն» շղթայի ներդաշնակությունը, ինչպես նաև իշխանության ճյուղերի գործառնությանը, զսպող և հակակշռող լիազորությունների հավասարակշռվածությունը, լիազորություններին համապատասխանող հանրային-իրավական պատասխանատվության անխուսափելիությունը»:

Միաժամանակ պետք է երաշխավորվի իշխանության բոլոր ճյուղերի գործառնությանը անկախությունը: Նրանց փոխհարաբերությունները պետք է կառուցվեն զսպումների և հակակշիռների արդյունավետ համակարգի վրա, իսկ սահմանադրական լիազորությունների հետ կապված ծագող հարցերը պետք է ունենան վեճերի լուծման հստակ սահմանված իրավական ընթացակարգեր:

Իշխանությունների բաժանման արդյունավետ համակարգի հաստատման համար սոցիալական հիմք կարող է հանդիսանալ միայն տնտեսական և սոցիալական կյանքի բազմակարծությունը, ապրանքների ազատ արտադրողների առկայությունը (այն չափով, որքանով թույլ են տալիս պատմական հանգամանքները), ովքեր ունեն իրենց սեփական շահերը և ճանաչում են այլոց իրավունքը՝ ունենալու իրենցից տարբերվող շահեր ու արժեքներ՝

պաշտպանելով դրանք բոլոր թույլատրելի միջոցներով, ներառյալ քաղաքական մակարդակը: Բարեփոխումները, որոնք որպես նպատակ հռչակում են երկրի ժողովրդավարացումը, նշանավորեցին խառն տնտեսության և բազմակարծիք հասարակության ստեղծմանն ուղղված շարժման սկիզբը: Սակայն դրանց հիմքում դրված են միայն առաջին քարերը: Ընդհանուր առմամբ, դրանց վերակառուցման գործընթացը դեռևս հեռու է ավարտից: Հենց սա է բարդացնում երկրի նոր քաղաքական համակարգի ձևավորման ժամանակ իշխանությունների բաժանման առաջատար սկզբունքներից մեկի հաստատումը:

Հայկական ազգային կատարմամբ իրականացվող բարեփոխումների «շոկային» մեթոդների հետևանքները, մեր կարծիքով, սահմանափակեցին ապրանք արտադրողների բավականին լայն անկախ խմբի և, ընդհանուր առմամբ, հասարակության միջին շերտի ձևավորման հնարավորությունները: 1990-ական թվականների սկզբին տնտեսական ոլորտում զարգացող միտումները շարունակում են վատթարացնել ժողովրդավարական բազմակարծիք տնտեսության ստեղծման հեռանկարները՝ ուժեղացնելով դրա մոնոպոլացումը: Նման իրավիճակում մեծանում է սուբյեկտիվ գործոնների առավելագույն ազդեցության ռիսկը պետականաշինության գործընթացի և պետական կառավարման այնպիսի ձևերի ու մեթոդների հաստատման վրա, որոնք նախևառաջ սպասարկում են որոշակի անձանց խմբային (կլանային) շահերը:

Իշխանությունների բաժանման համակարգի հաստատման և դրա հաջող գործունեության մեկ այլ նախադրյալ ու պայման է իրավական պետության ձևավորումը: Եվ այստեղ, ցավոք, ստիպված ենք արձանագրել հասարակության անպատրաստ լինելու փաստը իշխանությունների բաժանման սկզբունքի իրացման խնդրի լուծմանը: Հասարակական կարգի և քաղաքական իշխանության բնույթի անորոշությունը խոչընդոտում է հասարակության կայուն իրավական բազայի ձևավորմանը, զինաթափում է դատական իշխանությունը և այն դարձնում քաղաքական կոնյունկտուրայի պատանդը:

Իշխանությունների բաժանման մեխանիզմի հաստատման և արդյունավետ գործունեության համար, հետևաբար, բացարձակապես անհրաժեշտ է ձևավորել ուժեղ և անկախ դատական իշխանություն, որն ունակ կլինի հասարակության մեջ ամրապնդել իրավունքի գերակայությունը:

Սահմանադրական իրավունքի տեսության առանցքային խնդիրը կայանում է հենց նրանում, որպեսզի երաշխավորվի իշխանության ճյուղերի գործառնության իրավասարակշռությունը դինամիկայի մեջ: Դրա համար յուրաքանչյուր սահմանադրական գործառնության լիազորություն պետք է

հավասարակշռվի և զսպվի իշխանության մյուս ճյուղերի համապատասխան լիազորություններով:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի դրույթների նորմատիվ բովանդակությունը հիմնվում է նախևառաջ Հայաստանում պետական իշխանության միասնության վրա: Դիտարկվող նորմը հաստատում է իշխանական լիազորությունների բաժանումը իշխանության տարբեր մարմինների միջև, սահմանում է նրանց անկախությունը իրենց լիազորությունների իրականացման գործում և մեկ մարմնի միջամտության անթույլատրելիությունը մյուսի լիազորությունների ոլորտ:

Ժամանակակից սահմանադրական իրավունքի բազմաթիվ տեսաբանների համար (մասնավորապես՝ գերմանացի պետական գործիչ Կ.Հեսսեի) իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հիմնական բնութագրերն են մարդկանց համատեղ գործունեության կարգավորումը և կարգապահությունը, իշխանության առանձին ճյուղերի, դրանց լիազորությունների և սահմանափակումների սահմանումը, ընդհանուր աշխատանքի կարգավորումը, պետական մարմինների լիազորությունների հավասարակշռությունը և, ի վերջո, պետական իշխանության միասնության սահմանափակումը:

Բանն այն է, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքը վերացական չէ: Այն ենթադրում է նաև լիազորություններով օժտված իշխանության տարբեր ճյուղերի գործառնության առումով հստակ սահմանված և անկախ իրականացվող փոխազդեցություն ու հավասարակշռվածություն: Այս համատեքստում միջազգային փորձը փորձում է սահմանադրորեն սահմանել իշխանության սահմանափակումները, ստեղծել իշխանությունների փոխկապակցվածության և գործողությունների «պարտադիր» համաձայնեցման համակարգ (խորհրդարանի կողմից կառավարության ծրագրի հաստատումը, Նախագահի վետոյի իրավունքը, խորհրդարանի՝ Նախագահի վետոն հաղթահարելու իրավունքը, Նախագահի՝ խորհրդարանը արձակելու իրավունքը, խորհրդարանի՝ կառավարությանը անվստահություն հայտնելու իրավունքը և այլն):

Իր հերթին, իշխանությունների հավասարակշռության պահպանման կարևորագույն պայման է պետական իշխանությունների լիազորությունների խաթարված հավասարակշռության բացահայտման, գնահատման և սահմանադրական կարգով վերականգնման արդյունավետ համակարգի առկայությունը: Սա հնարավոր է միայն այն դեպքում, եթե իշխանության երեք ճյուղերից յուրաքանչյուրը նվազագույնը օժտված լինի այնպիսի լիազորություններով, որոնք կապահովեն դրա էության դրսևորումը:

Ամենամեծ վտանգն են ներկայացնում այս-

պես կոչված իշխանության նոր ճյուղերի որոնումները, որոնք հիմնականում իշխանության գործառնության կամ կազմակերպչական բաժանման մեջ առկա շփոթության արդյունք են և «կանաչ լույս» են բացում կորպորատիվ կառավարման համակարգի շրջանակներում քաղաքական, վարչական և տնտեսական ուժի կենտրոնացման համար: Նման մոտեցումների հիմքում ընկած է իշխանությունների բաժանման ոչ թե գործառնության, այլ կազմակերպչական մոտեցումը:

Իշխանությունների բաժանման վրա հիմնված քաղաքական համակարգի արդյունավետ գործունեությունն անհնար է առանց նոր քաղաքական էլիտայի ձևավորման: Սակայն իրականությունն այնպիսին է, որ վերջին տարիներին, հասարակական ցնցումների ընթացքում, քաղաքական կադրերի ընտրության և առաջխաղացման մեխանիզմը բավականին արագ և հիմնավորապես քանդվել է, իսկ դրա փոխարեն մինչ օրս ոչինչ չի ստեղծվել: Իհարկե, բազմակարծիք քաղաքական համակարգին անհարիր է այն առաջխաղացման մեխանիզմը, որը տասնամյակներ շարունակ գերիշխում էր խորհրդային երկրներում: Բայց նորը նույնպես դժվար թե արագ ձևավորվի: «Ժողովրդավարական ալիքի» առաջնորդներն իրենց զանգվածում դրսևորեցին բավականին ցածր մասնագիտական որակներ և քաղաքական մշակույթի մակարդակ: Հենց այդ պատճառով առաջիկա տարիներին մենք ստիպված կլինենք լուծել իշխանությունների բաժանման համակարգի ձևավորման խնդիրը՝ հին էլիտայի ակտիվ մասնակցությամբ: Հենց սրանում են կայանում հիմնախնդրի ամենալուրջ հակասություններն ու դժվարությունները:

Իշխանությունների բաժանման համակարգը սահմանադրական կառուցվածքում պետք է ապահովի հավասարակշռություն իշխանության ճյուղերի միջև: Իշխանության երեք ճյուղերի մարմիններն անկախ են իրենց լիազորությունների շրջանակներում և չեն միջամտում այլ մարմինների լիազորություններին: Սակայն դա չի նշանակում, որ այդ մարմինները մեկուսացված են միմյանցից: Վերջին հաշվով, դրանք միասնական պետական իշխանության երեք ստորաբաժանումներն են, որոնք սերտորեն փոխգործակցում են, և առանց դրանցից մեկի՝ մյուսի կայունությունը, անվտանգությունը և առաջընթացը զուրկ են իմաստից:

Թեև վերջին տարիներին վերաբերմունքը պետության նկատմամբ էապես նվազել է, այդուհանդերձ, դրա օգտագործումը իշխանության հեղինակության վերականգնման, ժողովրդավարացման և արդյունավետության բարձրացման համար պետք է ճանաչել նպատակահարմար և անհրաժեշտ: Սակայն կարևոր է հիշել, որ հասարակական-քաղաքական զարգացման մեջ պետության դերի վերականգնման գործընթացը չպետք է մեզ վերա-

դարձնի պետությունների այն տիպերին, որոնք գերիշխում էին անցյալում: Դա պետք է լինի նոր, ժամանակակից պետություն, որը գործում է ժողովրդավարական սկզբունքների հիման վրա և համապատասխանում է քաղաքական համակարգերի զարգացման արդի միտումներին:

Սահմանադրական բարեփոխումների բնագավառում միջազգային փորձը վկայում է այն մասին, որ Սահմանադրության մեջ իրավունքի գերակայության սկզբունքի ամրագրման և ապահովման որոշումը կախված է իրավական և սահմանադրական մշակույթի մակարդակից, պետությունների ավանդույթներից, իրավական համակարգում ավանդույթների և սովորույթների տեղից ու դերից:

Համաշխարհային փորձը ցույց է տալիս, որ հնարավոր է նաև իշխանությունների ներթափանցումը միմյանց մեջ: Այս դեպքում առանցքային է լիազորությունների հստակ տարանջատումը, որպեսզի դա չհանգեցնի սահմանադրական ճգնաժամի: Բացի այդ, իշխանությունների միջև փոխհարաբերությունները դրսևորվում են «զսպումների և հակակշիռների» համակարգի միջոցով, որը թույլ չի տալիս իշխանության ճյուղերից որևէ մեկին դուրս գալ իր իրավասության սահմաններից և, ընդհակառակը, հնարավորություն է տալիս իշխանության մի ճյուղին վերահսկել մյուսներին և նրանց պահել իրենց իրավագործության շրջանակներում: Սրա էությունը կայանում է նրանում, որ պետական իշխանության ճյուղերից յուրաքանչյուրն ունի այնպիսի լիազորություններ, որոնք թույլ են տալիս վերահսկել և ազդել մյուս ճյուղերի վրա, համագործակցել միմյանց հետ կարևորագույն պետական որոշումների ընդունման ժամանակ:

Այս առումով կարևոր նշանակություն ունի այն փաստը, որ հասարակության զանգվածային գիտակցության մեջ ավանդաբար ուժեղ է եղել պետության ընկալումը որպես պաշտպանի, կայունության, անվտանգության և առաջընթացի երաշխավորի: Եվ չնայած այն հանգամանքին, որ վերջին տարիներին վերաբերմունքը պետության նկատմամբ կտրուկ նվազել է, այդուհանդերձ, դրա օգտագործումը իշխանության հեղինակության վերականգնման, ժողովրդավարացման և արդյունավետության բարձրացման համար պետք է ճանաչվի նպատակահարմար և անհրաժեշտ: Միևնույն ժամանակ անհրաժեշտ է հիշել, որ հասարակական-քաղաքական զարգացման մեջ պետության դերի վերականգնման գործընթացը չպետք է մեզ վերադարձնի անցյալի պետություններին, որոնք գերիշխում էին մեր երկրում: Դա պետք է լինի նոր, ժամանակակից պետություն, որը գործում է ժողովրդավարական սկզբունքների հիման վրա և համապատասխանում է քաղաքական համակարգերի զարգացման արդի միտումներին: Սահմանադրական բարեփոխումների բնագավառում միջազգա-

յին փորձը վկայում է, որ Սահմանադրության մեջ իրավունքի գերակայության սկզբունքի ամրագրման և ապահովման կոնկրետ որոշումները զգալի չափով կախված են իրավական և սահմանադրական մշակույթի մակարդակից, պետականաշինության ավանդույթներից, իրավական համակարգում ավանդույթների և սովորույթների տեղից ու դերից:

«Հայեցակարգային մոտեցումը կայանում է նրանում, որ իշխանության իրականացման ժամանակ ժողովուրդը և պետությունը պետք է սահմանափակված լինեն մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով: Կարևոր է այն, թե որքանով իրավաչափ են սահմանված այդ սահմանափակումները, ինչպես են դրանք ստանում իրավական որոշակիություն իրավական համակարգի և իրավակիրառ պրակտիկայի սահմանադրականացման միջոցով՝ ապահովելով սահմանադրականությունը»:

Անկախ բազմազան դրսևորումներից, իշխանությունների բաժանումը գոյություն ունի միայն այնտեղ, որտեղ.

1. Առկա է ժողովրդավարական պետություն և շուկայական տնտեսություն (այսինքն՝ ստեղծված են բավարար պայմաններ արտադրողական ուժերի և արտադրական հարաբերությունների ազատ զարգացման համար), հասարակության քաղաքական գիտակցության բարձր մակարդակ.

2. Օրենքն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ և ընդունվում է օրենսդիր (ներկայացուցչական) իշխանության կողմից.

3. Օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների միջև ապահովված է լիազորությունների հավասարակշռություն.

4. Գատական մարմիններն անկախ են և ինքնուրույն իրենց իրավասության շրջանակներում.

5. Նախատեսված են իրավական միջոցներ իշխանության բոլոր ճյուղերի փոխադարձ զսպման համար:

Իշխանությունների բաժանման և զսպման հիմնախնդիրը նախևառաջ բնութագրում է երկրում սահմանադրական ժողովրդավարության և պառլամենտարիզմի զարգացման աստիճանը: Ոչ խորհրդարանական հարաբերություններում այս սկզբունքը ձեռք է բերում յուրօրինակ դրսևորում: Խնդիրը կայանում է նրանում, որ լայն իմաստով իշխանությունների հավասարակշռվածության համար գործառնությանից դեր է խաղում նաև խորհրդարանական փոքրամասնությունը: Այն պետք է ի վիճակի լինի և հնարավորություն ունենա զսպել քաղաքական մեծամասնությանը սահմանադրական դաշտի շրջանակներում՝ հակադրվելով նրա օրենսդրական գործունեությանը, հանդես գալ որպես իրավասուբյեկտ, որը նաև դատական քննության է ներկայացնում իրավական ակտերի սահմանադրականության հարցը: Հակառակ դեպքում

մենք կբախվենք «դե ֆակտո» միակուսակցական խորհրդարանի և դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքների հետ:

Սահմանադրական մշակումների միջազգային փորձը վկայում է այն մասին, որ նման համակարգերում, անկախ դրանց բարդության աստիճանից, նույնպես գտնվել են արդյունավետ լուծումներ, որոնք ստացել են հասարակական գործնական ստուգում: Սակայն դրա համար կարևոր է այն, որ նախևառաջ անհրաժեշտ է լուծել «գործառնությանստիտուտ-լիազորություն» համակարգի ներդաշնակեցման հարցը: Երկրորդ՝ անհրաժեշտ է հստակեցնել և համաձայնեցնել իշխանության յուրաքանչյուր ճյուղի գործառնությանին, զսպող և սահմանափակող լիազորություններն այնպես, որպեսզի մի կողմից ապահովվի իշխանության յուրաքանչյուր ճյուղի հարաբերականորեն անկախ և լիարժեք գործունեությունը՝ չխախտելով «գործառնությանստիտուտ-լիազորություն» համակարգի հավասարակշռությունը, իսկ մյուս կողմից՝ անհրաժեշտ ու բավարար զսպող միջոցների շնորհիվ պահպանվի այդ հավասարակշռությունը դիմամիկայի մեջ:

Հայաստանում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռվածության սահմանադրական հիմնախնդիրը պահանջում է ներկա վիճակի համապարփակ գնահատում, առկա թերությունների, խնդրահարույց և անկատար լուծումների վերհանում, դրանց համակարգային վերլուծություն և առաջարկություններ այդ խնդիրների հաղթահարման վերաբերյալ:

Մեզ մոտ առկա խնդիրները պայմանավորված են ինչպես կառավարման ձևի առանձնահատկություններով, այնպես էլ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռվածության սկզբունքի ոչ նպատակահարմար կիրառմամբ, համակարգային առումով անկատար լուծումներով, ինչպես նաև իրավական մշակույթի ցածր մակարդակով և պառլամենտարիզմի ոչ բավարար կայունությամբ:

Սահմանադրական մակարդակում «գործառնության-ինստիտուտ-լիազորություն» եռակազմ շղթայում դեռևս ապահովված չէ անհրաժեշտ ներդաշնակ հարաբերակցությունը: Առանց դրա չի կարող ապահովվել գործառնությանին, զսպող և սահմանափակող լիազորությունների ցանկալի հավասարակշռվածությունը: Վերջինիս բացակայությունը էապես սպառնում է կայուն զարգացմանը, պետական իշխանության իրականացման ոլորտում հանգեցնում է ստվերային հարաբերությունների և մեկնաբանության սուբյեկտիվ շրջանակների վտանգավոր ընդլայնմանը:

Անկախ կառավարման ձևից և իշխանությունների բաժանման սկզբունքի ընկալման մակարդակից, ժողովրդավարական վարչակարգերի և իրավական պետության համար անխուսափելի անհրաժեշտություն է ոչ միայն իշխանությունների բա-

Ժանումը, այլև հավասարակշռվածությունը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Լիտվայի Սահմանադրական դատարանի նախկին նախագահ Էգիլի-յուս Կուրիսը. «Իշխանությունների բաժանումը ենթադրում է դրանց հավասարակշռություն, իսկ հավասարակշռությունը, ինչպես հասկանալի է, չի կարող լինել այն իշխանությունների միջև, որոնք ունեն տարբեր կշիռ»:

Սահմանադրական իրավունքի տեսության մեջ ներկայումս առավել ընդունելի են համարվում իշխանությունների բաժանման հետևյալ հիմնական չափանիշները. ա) իշխանության ճյուղերի հարաբերական անկախությունը, բ) անհրաժեշտ սահմանադրական ինստիտուտների, դրանց լիազորությունների առկայությունը, ամբողջականությունը և համապատասխանությունը գործառույթներին, գ) պետական իշխանության հավասարակշռված գործունեության անընդհատության երաշխավորվածությունը, ինչն իր հերթին ենթադրում է ներսահմանադրական երաշխիքների ամրագրում, որոնց օգնությամբ հնարավոր կլինի վերհանել, գնահատել և վերականգնել խաթարված գործառույթային հավասարակշռությունը: Միայն այս դեպքում է հնարավոր ապահովել դինամիկ և ներդաշնակ զարգացում, խուսափել քաղաքական և հասարակական «պայթյունավտանգ» որոշումներից:

Իշխանությունների բաժանման և զսպումների հարցում, որպես այս սահմանադրական սկզբունքի իրական կիրառման գնահատման չափանիշ, սկզբունքային նշանակություն ունի դատական իշխանության արդյունավետ կազմակերպման հիմնախնդիրը, որը պայմանավորված է ոչ միայն այս ոլորտում ինստիտուտների հստակեցմամբ, այլև դատական մարմինների կողմից դրանց լուծման համար սահմանադրաիրավական անհրաժեշտ և երաշխավորված պայմանների առկայությամբ՝ հաշվի առնելով նաև պետական իշխանության օրենսդիր և գործադիր մարմինների կողմից դատական համակարգի վրա ազդեցության պոտենցիալ հնարավորությունը պետության ցանկացած պայմաններում:

Դատական իշխանության տարանջատումը պետական իշխանության մյուս ճյուղերից և դրա սահմանադրաիրավական ամրագրման անհրաժեշտությունը սահմանադրական իրավունքի գիտության առանցքային հիմնախնդիրներից է Ժամանակակից ժողովրդավարական համակարգերում, որոնք ընդունում են իշխանությունների բաժանման սկզբունքը. դրա լուծումը կասկածի տակ չի դրվում ինչպես եվրոպական, այնպես էլ ամերիկյան իրավական համակարգերի տեսաբանների կողմից:

Հատուկ ուշադրություն պետք է դարձնել Ազգային ժողովի օրենսդրական գործունեության ամ-

րապնդմանը և նրա վերահսկողական դերին: Դրա համար անհրաժեշտ է.

- Ամրապնդել Ազգային ժողովի դերը պետական իշխանության և կառավարման մարմինների ձևավորման գործում,
- Ուժեղացնել Ազգային ժողովի մարմինների դերը օրենսդրական գործունեության ոլորտում,
- Ընդլայնել Ազգային ժողովի լիազորությունները վերահսկողության բնագավառում,
- Ամրապնդել խորհրդարանական փոքրամասնության իրավունքների սահմանադրական երաշխիքները:

Անհրաժեշտ է ներդնել պետական իշխանության մարմինների միջև սահմանադրական լիազորությունների վերաբերյալ վեճերի իրավաբանական լուծման արդյունավետ համակարգ: Ավելին, սահմանադրական մակարդակում պետք է առավելազույնս բացառել համակարգային կոնֆլիկտները, իսկ իրավական կարգավորման բարձրագույն խնդիրը պետք է դառնա դինամիկ գործառույթային ներդաշնակության ապահովումը:

Անհրաժեշտ է երաշխավորել պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց հանրային-իրավական պատասխանատվությունը իրենց լիազորությունների իրականացման համար: Բոլոր սահմանադրական ինստիտուտների համար պետք է հստակ սահմանվեն նրանց գործառույթները, լիազորությունների շրջանակը և յուրաքանչյուր տարվա արդյունքներով գործունեության հանրային ամփոփման կարգը՝ Սահմանադրությանը և օրենքին համապատասխան:

Սահմանադրական մակարդակում անհրաժեշտ է հստակեցնել գործադիր իշխանության կառուցվածքային համակարգը, ինչպես նաև դրա համակարգային փոխկապակցվածության շրջանակները Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի հետ: Պետք է հաղթահարել այն իրավիճակը, երբ բազմաթիվ գործադիր մարմինների գործունեությունը դուրս է մնում օրենսդիր մարմնի վերահսկողությունից:

Անհրաժեշտ է հնարավորինս շուտ հաղթահարել գործադիր իշխանության գործառույթային տրոհումը: Գործադիր իշխանությունը պետք է օժտված լինի իր գործառույթների կատարման համար համապատասխան լիազորություններով, ընդ որում՝ Հանրապետության Նախագահին պետք է վերապահվեն բացառապես այն լիազորությունները, որոնք համապատասխանում են պետության գլխի նրա դերին և ունեն զսպող ու հավասարակշռող լիազորությունների բնույթ:

Հանրապետության Նախագահը պետք է օժտված լինի Սահմանադրության շրջանակներում գործող լիազորություններով՝ երկրում սահմանադրականության պահպանման մշտական մոնիթորինգ իրականացնելու համար և, դրանից ելնելով,

նպաստի օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բնականոն գործունեության ապահովմանը:

Սահմանադրական մակարդակում պետք է ամրագրվեն և երաշխավորվեն դատական իշխանության գործառնության, կառուցվածքային, նյութական և սոցիալական անկախության համար անհրաժեշտ ու բավարար պայմանները: Այդ պայմանների բացակայությունն անխուսափելիորեն կհանգեցնի կոնֆլիկտային իրավիճակների, և արդյունքում կխաթարվի տվյալ համակարգի ժողովրդավարացման ընդհանուր օրինաչափությունը (եթե պետությունը գտնվում է զարգացման անցումային փուլում) կամ դրա հետագա ժողովրդավարական զարգացումը: Որպես այդպիսի պայմաններ կարևոր են.

Դատական իշխանության անկախության և պետական իշխանության մյուս ճյուղերից դրա տարանջատման սահմանադրաիրավական ամրագրումը՝ որպես մարդու իրավունքների պաշտպանության ապահովման կարևորագույն երաշխիք:

Դատավորների՝ որպես արդարադատություն իրականացնող սուբյեկտների կարգավիճակի սահմանադրաիրավական ամրագրումը և արտակարգ դատարանների գոյության բացառումը:

Դատական համակարգի կառուցվածքի և դրա գործունեության (արդարադատության իրականացման) ընդհանուր սկզբունքների ամրագրումը:

Իսկ ինչո՞վ է պայմանավորված դատական իշխանության գործունեության պայմանների հենց սահմանադրաիրավական ամրագրման անհրաժեշտությունը:

Նախ՝ բարձրագույն իրավաբանական ուժ ունեցող ակտի միջոցով տվյալ պետության պետական իշխանության ինստիտուցիոնալ համակարգում դատական իշխանության անկախությունը և դրա անկողմնակալ իրականացումը երաշխավորելու համար:

Երկրորդ՝ որպեսզի պետական իշխանության որջ համակարգի (ներառյալ դատականի) ինստիտուցիոնալ գործունեությունը կառուցվի սահմանադրական օրինականության միասնական սկզբունքի վրա:

Երրորդ՝ որպեսզի ապահովվի դատական իշխանության՝ որպես պետության կարևորագույն սոցիալական գործառնություն իրականացնող ինստիտուտի կայունությունը, ինչպես նաև ապահովվի արդարադատության անխուսափելիությունը:

Չորրորդ՝ որպեսզի երաշխավորվի «զսպումների և հակակշիռների» համակարգի անշեղ կատարումը:

Հայաստանի սահմանադրական իրավունքում իշխանությունների բաժանման (տարանջատման)

և հավասարակշռման հայեցակարգի կիրառումը դիտարկվել է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի կողմից իր ՄԳՈ-766 որոշման մեջ, որտեղ ասվում է. «...պետական իշխանությունը հանդես է գալիս որպես պետության կողմից կազմակերպված ժողովրդական հանրային իշխանության ձև, որն իրականացվում է Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան՝ օրենսդիր, գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանման ու հավասարակշռման հիման վրա: Այդ բաժանումն իրականացվում է՝ ելնելով իշխանության գործառնության բնույթից, ինչի կապակցությամբ ստեղծվում են անհրաժեշտ կառույցներ՝ իշխանության մարմիններ, որոնք սահմանադրորեն օժտված են համապատասխան լիազորություններով և լիազորված են իրականացնել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար նրանք լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով»:

«Իշխանությունների բաժանման» հայեցակարգը դիտարկել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր մի շարք որոշումներում: Այսպես, գնահատելով դատարանի անկախությունը Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի համատեքստում, Եվրոպական դատարանը նշում է. «...Ինչ վերաբերում է գործադիր և դատական իշխանությունների բաժանմանը, ապա ոչ Կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածը, ոչ էլ դրա որևէ այլ կետ պետություններից չի պահանջում իշխանությունների փոխազդեցության սահմանները համապատասխանեցնել տեսական սահմանադրական հայեցակարգերին» (Klein and others v. the Netherlands, Judgment of 06 May 2003, 193): Մեկ այլ գործով Դատարանը պնդում է, որ «կառավարության և դատական իշխանության միջև իշխանությունների բաժանման հայեցակարգը կարևոր նշանակություն է ձեռք բերել նախադեպային իրավունքում» (Stanford v. the United Kingdom, Judgment of 28 May 2002, 78): Այսպիսով, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը հաստատել է, որ եվրոպական իրավական համակարգերի բազմազանության պայմաններում իշխանությունների բաժանման սկզբունքի իրացումն ունի օրինաչափ դրսևորում՝ տվյալ սկզբունքի էության անձեռնմխելիության շրջանակներում:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նորմերի և պրակտիկայի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ իշխանությունների բաժանման սկզբունքն ուղեկցվում է որոշակի իրավական պահանջներով, որոնք համակցության մեջ հանգեցնում են հետևյալին.

ա) օրենքները պետք է լինեն իրավաբանորեն հիմնավորված և խստորեն համապատասխանեն Սահմանադրությանը,

բ) գործադիր իշխանությունը հիմնականում պետք է զբաղվի օրենքների կիրառմամբ, դրանց կատարման ապահովմամբ և միայն խստորեն սահմանափակված դեպքերում կարող է իրականացնել նորմաստեղծ գործունեություն,

գ) պետք է ապահովվի լիազորությունների հավասարակշռություն օրենսդիր և գործադիր մարմինների միջև, ինչը կբացառի կամայական որոշումների ընդունումը, հատկապես՝ ողջ իշխանության կենտրոնացումը դրանցից մեկի ձեռքում,

դ) պրակտիկայում պետք է ապահովվի դատական իշխանության անկախ և ինքնավար համակարգ՝ օժտված լայն վերահսկողական գործառույթներով,

ե) իրավասությանը վերաբերող վեճերը կարող են լուծվել բացառապես սահմանադրական ճանապարհով՝ պատշաճ իրավական գործընթացի պահպանմամբ,

զ) սահմանադրական համակարգը պետք է յուրաքանչյուր իշխանության համար նախատեսի մյուս երկու իշխանությունների կողմից զսպման և հակակշռման իրավական ընթացակարգ, այսինքն՝ իշխանության ճյուղերի միջև փոխադարձ զսպման և հակակշռման մեխանիզմներ:

Նշված պայմանները ամբողջությամբ ամրագրված չեն Սահմանադրության մեջ, սակայն դրանք անվերապահորեն բխում են դրանում ամրագրված իշխանության երեք ճյուղերի միջև փոխհարաբերություններին վերաբերող մի շարք առանցքային դրույթներից և կազմում են այդ դրույթների ներքին տրամաբանությունը:

Այս հարցերի լուծումը քաղաքական համակարգի և քաղաքացիական հասարակության բնա-

կանոն գործունեության գրավականն է, ինչին հնարավոր կլինի հասնել քաղաքական և հասարակական կազմակերպությունների նպատակատիրված գործունեության, հրապարակայնության միջոցով՝ առանց գործողության արմատական և ծայրահեղ մեթոդների:

Ամփոփելով՝ կարելի է ընդհանրացնել այն բանի սահմանադրական ամրագրումը, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարել միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար նրանք լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով, մի կողմից երաշխավորում է իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իրացումը, մյուս կողմից՝ երաշխիք է ստեղծվում Սահմանադրության 3-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթի իրացման համար, համաձայն որի՝ պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք:

Պետական կառավարման համակարգում իշխանությունների բաժանման սկզբունքի հաստատման լավագույն մեթոդը կլինեք ոչ թե նախկին քաղաքական կառույցների լիակատար կործանումը, այլ դրանց աստիճանական, բայց հետևողական էվոլյուցիան՝ լուծվող հիմնախնդիրների և իրավասությունների վերանայմամբ, ինչպես նաև դրանց աշխատանքի արդյունավետության անվերապահ բարձրացման հիման վրա:

Գրականության ցանկ

1. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, 2014թ., էջ 9:
Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Կազմ.՝ Գ. Հարությունյան, Ա.Վաղարշյան, Երևան, 2010, էջ 89:
Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ: Կազմ.՝ Գ. Հարությունյան, Ա.Վաղարշյան, Երևան, 2010, էջ 90:
2. Հեսսե Կ., Գ.Ֆ.Հ սահմանադրական իրավունքի հիմունքները, Մոսկվա, 1981, էջ 237:
Սահմանադրությունը XXI դարում: Համեմատաիրավական հետազոտություն: Պատ. խմբ.՝ պրոֆեսոր Վ.Ե.Չիրկին, Մոսկվա, 2014:
3. Էգիդիյուս Կուրիս, Իշխանությունների բաժանման դոկտրինը Լիտվայի Սահմանադրական դատարանի պրակտիկայում: Սահմանադրական դատարանը որպես իշխանությունների բաժանման երաշխավոր: Չեկոյցների ժողովածու, Մ., 2004, էջ 106:
4. G. Harutyunyan, A. Mavcic. The Constitutional review and its development in the modern world (a comparative constitutional analysis). Yerevan Ljubljana, 1999, էջ 382:
5. Herman Schwartz, Packing the courts. The conservative campaign to rewire the Constitution, New York, 1988; Henry J. Abraham, The judicial process, Oxford University Press, 1993; John B. Gates, Charles A. Johnson, The American Courts, A

Critical Assessment, Washington D.C. 1991; King, Minimum Standards of Judicial Independence, 1984; Russell R. Wheeler and Cynthia Harrison «Creating the Federal Judicial System, 1994; M.V. Tushnet, Constitutional Law, New York U.-Press, 1992; Williams Burnham, Introduction to the Law and Legal system of the United States, St. Paul, Minn., 1999; Williams J.S., Constitutional Analysis, St. Paul, 1979:

Мгер Багдсарян

РЕЗЮМЕ

*Основные вопросы совершенствования принципа разделения властей
в контексте конституционных реформ*

В статье рассматриваются основные вопросы совершенствования принципа разделения властей в контексте конституционных реформ. Оцениваются существующие проблемы и рекомендации по совершенствованию системы разделения властей и системы сдержек и противовесов с целью обеспечения эффективного функционирования государственного аппарата и защиты прав человека.

Ключевые слова: принцип разделения властей, конституционные реформы, законодательная власть, исполнительная власть, судебная власть, баланс властей, государственная власть, правовая система, реформа.

Mher Baghdasaryan

SUMMARY

*The main issues of improving the principle of separation
of powers in the context of constitutional reforms*

The article examines the main issues of improving the principle of separation of powers in the context of constitutional reforms. The existing challenges and recommendations for improving the system of separation and checks and balances of powers are assessed in order to ensure the effective functioning of the state apparatus and the protection of human rights.

Key words: principle of separation of powers, constitutional reforms, legislative power, executive power, judicial power, balance of powers, state power, legal system, reform.